МАЗЕПІАНА МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У РУМУНІЇ

Валерій ВЛАСЕНКО

Минулого року в Україні відзначали 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу. Незважаючи на широке і довготривале обговорення в історичній літературі постаті відомого українського державного і політичного діяча, окремі сторінки його біографії і нині викликають зацікавлення дослідників. Йдеться, зокрема, про еміграційний період життя гетьмана та місце його поховання[1]. Не менш цікавим, на наш погляд, і малодослідженим є питання ставлення до постаті І. Мазепи українських емігрантів, які через понад два століття після еміграції гетьмана також опинилися поза межами Батьківщини в тих самих місцях, де він провів свої останні дні.

З поразкою Української революції 1917-1921 рр. велика кількість українців змушена була залишити Батьківщину. Численні осередки української еміграції були в Австрії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехо-Словаччині та інших країнах. Декілька тисяч українських емігрантів проживало у Румунії. Окремі аспекти життєдіяльності міжвоєнної української політичної еміграції у цій країні висвітлені у загальних працях з історії української еміграції в Європі[2]. Знайшли відображення у літературі питання перебування у Румунії військовополонених й інтернованих вояків Армії УНР[3], діяльності Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР у цій країні[4], громадських організацій еміграції[5], її лідерів К. Мацієвича[6] та Ю. Русова[7]. Проте поза увагою дослідників залишилося питання ставлення українських емігрантів міжвоєнного періоду до постаті І. Мазепи та історичних студій представників цієї еміграції щодо перебування гетьмана на території тогочасної Румунії. Саме тому ця тема є актуальної і вартою розгляду.

Українська еміграція в Румунії формувалася кількома етапами. Спочатку це були військовополонені, які у другій половині 1919 р. поверталися додому з Італії. Частина з них на території Румунії була інтернована і перебувала у таборі в Бурдужені. Наприкінці 1920 р. були інтерновані вояки Армії УНР (кулеметна бригада) і цивільні люди – громадяни УНР, які були безпосередньо пов'язані з армією. Крім того, були ще старшини УГА, відділ партизанського армії Н. Махна, українці з армій Денікіна і Врангеля, цивільні біженці з України. Декілька тисяч інтернованих українців перебували у таборах у Брашові,

© Власенко В., 2010.

Бухаресті (4), Орадя-Маре, Сіблеу, Таргу-Джіу, Фегераші, поблизу Джудетул Неамті. До вересня 1923 р. усі табори були ліквідовані[8]. Абсолютна більшість емігрантів залишилася у Румунії, частина виїхала до інших країн, а дехто повернувся в Україну. Ще один потік біженців з України через Дністер припав на період Голодомору 1932-1933 рр.

Завдяки організаційній і матеріальній підтримці НДМ УНР у цій країні були створені громадські організації, що об'єднували більшість емігрантів. Це – Філія Українського товариства прихильників Ліги Націй (ФУТЛН), Українське співоче товариство "Дума", Союз українських жінок-емігранток, Українське ощадно-позичкове товариство "Згода". Восени 1923 р. на Першій конференції української еміграції у Румунії було засновано Громадсько-допомоговий комітет (ГДК), який став головним центром всієї української еміграції в країні. Саме ці організації займалися громадсько-політичною і культурно-освітньою діяльністю серед емігрантів, зокрема, видавали українську пресу, відзначали державні і релігійні свята, ювілеї відомих українських державних, громадських і культурних діячів. Пізніше до них приєдналися Комітет імені Симона Петлюри, Товариство вояків бувшої Армії УНР в Румунії й Українське Телеграфне Агентство.

Інтерес до постаті Івана Мазепи серед еміграції міжвоєнної доби виник одразу після її виникнення. Восени 1919 р. у приміщенні НДМ УНР у Бухаресті представник Українського Червоного Хреста, який опікувався справами інтернованих співвітчизників, професор Дмитро Дорошенко прочитав лекцію про славетного гетьмана. Вона викликала жвавий інтерес у слухачів, особливо події, пов'язані з перебуванням І. Мазепи у Молдові, що у міжвоєнний період була складовою Румунії[9]. У вересні 1920 р. НДМ УНР в Румунії замовила художнику Липецькому в Чернівцях виконати портрети Б. Хмельницького, І.Мазепи та Т. Шевченка[10].

У листі голови НДМ УНР Костя Мацієвича до Голови Директорії УНР Симона Петлюри від 3 жовтня 1923 р. зазначалося, що під час роботи Першої конференції української еміграції у Бухаресті було відкрито монумент загиблим за незалежність України, влаштовано панахиду по гетьманам І.Мазепі і П.Орлику та всіх, хто загинув у боротьбі за волю України[11]. Під час панахиди К. Мацієвич зауважив, що емігранти невипадково поєднали службу Божу по недавно померлому повстанцю та славним гетьманам, оскільки "Мазепа і Орлик в нашому минулому були тими провідниками українського народу, які більш навіть од великого Богдана свідомо поставили постулат української самостійности. Після них ця ідея, за яку вони віддали своє життя, все занепадала і тільки нашому поколінню випала щаслива доля знову підняти той прапор, що в свій час вони з такою самовідданістю і честю тримали і заповіли своїм нащадкам"[12]. У листі також йшлося про те, що Місія УНР хоче запросити до Румунії відомого громадсько-політичного діяча, соратника С.Петлюри, вченого В'ячеслава Прокоповича для дослідження питання перебування І. Мазепи у Румунії. За результатами студій на кошти місцевої еміграції передбачалося

видати книгу про відомого гетьмана[13]. Проте цей проект не був реалізований.

На початку 1926 р. ГДК ухвалило рішення про необхідність збирання документів і дослідження історичних пам'яток про перебування І. Мазепи на території Румунії[14]. Щороку українські емігранти відзначали Свято незалежності України (проголошення Центральною Радою IV Універсалу). Під час святкових заходів лідери еміграції виступали на актуальні політичні й історичні теми. Так, 22 січня 1927 р. у Бухаресті колишній поручик Армії УНР, секретар військової секції НДМ УНР у Румунії, заступник голови ГДК і ФУТЛН, доктор наук, уродженець Полтавщини Василь Трепке виголосив доповідь "Мазепа і мазепинство", в якій навів паралелі між українськими емігрантами початку XVIII ст. та 20-х рр. XX ст. Доповідач охарактеризував становище різних верств українського суспільства за гетьманства І. Мазепи, політику московського уряду в Україні, причини, що спонукали гетьмана перейти на бік Карла XII. Наступні покоління борців за вільну Україну успадкували "його буяючий дух, що прагнув до великої національної ідеї та що керував усім життям і діяльністю Великого Гетьмана". Час від часу дух І. Мазепи, на думку В. Трепке, "мов дрімаючий вулкан, спалахував своїми вогниками то в тому, то в іншому місці – чи то в мистецтві, чи то в літературі, щоби по двох століттях знову кинути силу народу українського в нову боротьбу за державну незалежність України"[15]. Після доповіді аматорський хор виконав низку патріотичних пісень ("Не пора, не пора", "Ми гайдамаки" та ін.), а окремі емігранти декламували вірші.

Святкові заходи відбувалися не лише у румунській столиці, але і в інших місцях перебування емігрантів – в Бакеу, Гавані, Добруджі, Кишиневі та ін. Так, 29 січня 1928 р. у церкві села Ізвор в урочистостях місцевої української громади взяв участь священик Бужор з Бакеу, який виявив знання не лише з історії України, але й історії її визвольної боротьби, згадавши гетьманів Б. Хмельницького й І. Мазепу та дружні відносини українських гетьманів з господарями Молдавії та Валахії[16].

У зв'язку з 220-річчям Полтавської битви українські організації військових емігрантів здійснювали певні заходи. Так, Українське військове товариство у Франції за погодженням із шведським урядом виявило бажання покласти від Уряду УНР на могилу Карла XII вінок з написом: "Новітні нащадки незабутнього Гетьмана Івана Мазепи – Карлові XII, Королеві Шведському, вірному союзникові в відвічній боротьбі з Московією. 1930 р.". Цю ініціативу підтримали українські військові організації у Румунії і Чехословаччині. Управа Українського військового товариства у Франції звернулася до голови Товариства вояків бувшої Армії УНР у Румунії полковника Гната Порохівського з пропозицією здійснити розвідку щодо місця поховання гетьмана і зібрати всі відомості про нього, що збереглися у румунських архівах[17].

На цей заклик відгукнулися представники української еміграції у Румунії. По-перше, генерал-хорунжий, доктор медичних наук, член Товариства вояків бувшої Армії УНР у Румунії, голова Акерманського осередку ФУТЛН Мортирій Галин, перебуваючи на медичному конгресі у м.Галац, відвідав могилу

І.Мазепи. Після спілкування із 90-річною місцевою жителькою він висловив думку про те, що під час російсько-турецької війни 1877-1878 рр. домовину з прахом гетьмана вивезли російські матроси. Про це свідчить вміщена на сторінках паризького тижневика "Тризуб" замітка М. Галина[18].

По-друге, В. Поперешній (В. Трепке пізніше назвав його прізвище по іншому – Попередній), посилаючись на праці В. Антоновича, Ф. Вовка та інших відомих дослідників проблеми, піддав сумніву припущення М. Галина. Не заперечуючи факт пограбування могили гетьмана взагалі, він зауважив, що для підтвердження, обгрунтування чи заперечення цього факту потрібні й інші джерела, наприклад, місцеві хроніки, літописи, мемуари, описи краю, єпархії, міста, газети та журнали[19].

На початку 30-х рр. XX ст. у Чернівцях існувала Українська спілка імені Івана Мазепи. Одним з її лідерів був полковник, колишній радник при військовому аташе НДМ УНР у Румунії, керівник місцевого осередку ФУТЛН, представник паризької Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Чернівцях, член Союзу українських журналістів і письменників у Празі Демид (Діомид) Антончук. За його сприяння та фінансової підтримки у Бухаресті відкрилася філія Спілки[20]. Проте як центральна організація, так і філія не виявили великої активності у справі вивчення питання про перебування І. Мазепи у Румунії. Одночасно Д.Антончук був членом управи, головою відділу пропаганди Української спілки імені Івана Мазепи (УСІМ), що виникла у січні 1932 р. в Празі. Ця спілка, яку очолював В. Королів-Старий, мала 6 осередків у Чехословаччині, філії у Великобританії, Польщі, США, Франції та Маньчжурії. Від Українського бюро (Я. Макогона) у Лондоні Д. Антончук передав на потреби УСІМ 1000 чеських корон[21]. Він також намагався налагодити зв'язки між чернівецькою і празькою спілками.

У 1932 р. українська еміграція відзначала 300-річчя від дня народження Івана Мазепи. Урочистості відбулися у Болгарії[22], Польщі, Франції[23], Чехословаччині та інших країнах перебування еміграції. Відомий історик Д.Дорошенко у Ржевниці[24] і Празі[25] виголосив доповіді про гетьмана та його добу, колишній голова НДМ УНР у Чехословаччині, голова Українського республікансько-демократичного клубу у Празі, професор Максим Славінський опублікував у паризькому "*Тризубі*" розлогу статтю про І. Мазепу[26]. На ювілей гетьмана відгукнулися й українські емігранти у Румунії. Того ж року на сторінках паризького "*Тризуба*" побачили світ дві статті В.Трепке. У першій йшлося про сприйняття постаті Івана Мазепи європейською спільнотою, українцями взагалі й українською еміграцією зокрема. На думку автора, гетьман цікавив тогочасну еміграцію в першу чергу не як легендарний герой, а як борець за незалежність України, як перший український політичний емігрант, який "*разом з своєю свободою виніс на еміграцію і врятував так од повної руйнації ворогом, випадковим переможцем, саму ідею незалежної держави*"[27].

У другій статті В. Трепке виклав результати своїх спостережень під час двох подорожей (1930 і 1931 рр.) по Румунії, які були здійснені на замовлення та за

сприяння Українського наукового інституту у Варшаві. Автор відвідав міста Галац (вулиця Мазепи, церква Пресвятої Діви, монастир св. Георгія) і Бендери (*"Мазепин будинок"* по вулиці Акерманській) та село Варниця. Порівнявши отриману інформацію та знайдені пам'ятки зі свідченнями молдавських літописів, праць місцевих і вітчизняних істориків, дослідник зробив висновки щодо місць смерті і поховання І. Мазепи та пояснення і припущення щодо місць перебування домовини гетьмана[28].

Наступного року В. Трепке опублікував на сторінках історичного календаря-альманаху *"Червоної калини"* 3 статті, присвячені І. Мазепі. Вони споріднені за фактажем, змістом і способом подачі матеріалу з його двома попередніми статтями, надрукованими у *"Тризубі"*. У першій автор порівняв політичну ситуацію в Україні після Полтавської битви 1709 р. й Української революції 1917-1921 рр., визначивши спільні риси, відмінності та наслідки цих двох подій для України. В. Трепке охарактеризував науковий доробок дослідників постаті Івана Мазепи, звернувши увагу на оцінки діяльності гетьмана таких науковців, літераторів і митців, як Д. Байрон, І. Борщак[29], Г. Верне, М. Возняк, віконт до Вогуе, Вольтер, Р. Готшаль, В. Гюго, Х. Кемпел, Б. Лепкий, І. Шерер та інші[30]. Автор навів нові дані академіка М. Возняка про місце і час народження гетьмана31.

У другій статті В. Трепке проаналізував роботи істориків про місце смерті і поховання І. Мазепи. Він звернув увагу на розбіжності щодо цього у працях Д. Бантиш-Каменського[32], М. Когальнічану, М. Костомарова[33], М. Маркевича[34], свідченнях Г. Герцика[35], хроніках молдавських літописців М. Костіна та Нікульчі. Автор підтримав думку деяких істориків про те, що гетьман помер у с. Варниці, а похований був у церкві св. Георгія (Юра) м. Галац[36].

У третій статті йшлося про подорож автора по місцях Румунії, пов'язаних з іменем Івана Мазепи. Перебуваючи у Галаці, автор відвідав на Мазепиній вулиці (тогочасна офіційна назва – *В.В.*) церкву Пречистої Діви, де нібито був похований гетьман. Проте, за свідченнями священика цієї церкви, доктора богослов'я Бельдіє, який вивчав історію церков Галаца й опрацював чимало документів, поховання І. Мазепи відбулося у церкві монастиря по вулиці св. Георгія, що знаходилася недалеко (15 хвилин ходу) від церкви Пречистої Діви. Монастир св. Георгія розташований на високому березі Дунаю. У 1821 р. турки пограбували Галац, сплюндрувавши монастир і церкву Пречистої Діви. Тому речей з часів І. Мазепи не залишилося.

Проте два факти, на думку В. Трепке, свідчили про перебування у церкві монастиря св. Георгія українського гетьмана. По-перше, під час служби Божої ім'я Івана Мазепи поминали серед ктиторів церкви. По-друге, перед входом до церкви з-поміж старих плит з надгробків лежала велика (більше метра завдовжки) мармурова плита із дуже затертим написом, але чітко окресленою в головах фігурою двоглавого орла[37].

За свідченнями М. Когальнічану, який відвідав Галац 1830 р., гетьмана поховали посеред церковної трапези у цегляному склепі з мармуровою плитою з

висіченою на ній епітафією, гербом України і Мазепи та фігурою одноголового орла. У 1835 р. родичі померлого боярина Сердара Дерекчи-Баші виявили бажання поховати небіжчика також посеред церкви св. Георгія. Монахи, які ховали боярина, "*підняли плиту-надгробок, відкрили склеп могили І. Мазепи, де знайшли череп і кості Гетьмана, хоч не знали чиї це останки, але розуміли, що тут була похована якась поважна людина й тому, залишивши останки Гетьмана в тій же могилі, поховали й Дерекчи-Башу*". За місцевим звичаєм, через декілька років рідня боярина вирішила остаточно перепоховати тіло свого родича. До того ж вийшов закон молдавської влади про заборону ховати людей у церквах. Тому останки боярина і гетьмана разом були перепоховані у новій могилі праворуч від входу до церкви. Було виготовлено і нову мармурову плиту з написом, на якій родичі захотіли зберегти зовнішні ознаки іменитості, що були на попередньому надгробку. Тому різьбяр, який не дуже знався на тонкощах геральдики, вирізав з герба І. Мазепи замість одноголового двоголового орла, подібного до австрійського. М. Когальнічану, який вдруге відвідав Галац у 1845 р., звернув увагу на цю відмінність надгробної плити, про що і написав на сторінках російського журналу "*Исторический Вестник*"[38].

У м. Бендери по вулиці Акерманській В. Трепке відвідав старовинний (проте перероблений) будинок з вишуканою архітектурою. Його називали "*Мазепин дім*". Прибувши до Бендер, гетьман України і шведський король розташувались табором на березі Дністра коло села Варниці. "*Мазепин Дім*" був одним з найбільших і вишуканих. Імовірно це була якась турецька державна інституція – комендатура або резиденція бендерського паші (генерал-губернатора). Зрозуміло, що там мусили бувати І. Мазепа і Карл XII. В. Трепке висловив припущення, що коли гетьман серйозно захворів і не міг лишатися у таборі, то скористався гостинністю господаря будинку, а можливо там і помер. Факт, що назва дому не зникла протягом понад ста років панування у Бессарабії російської влади, свідчить про те, що той будинок тісно пов'язаний з ім'ям гетьмана.

У Варниці В. Трепке також знайшов пам'ятки перебування там І. Мазепи. На узгір'ї при околиці села заходами румунської влади і шведського посольства був поставлений невеликий обеліск з написом "*Carolus XII Rex Suediae*" на тому місті, де колись стояв будинок, в якому 1709-1710 рр. жив Карл XII. Нижче від обеліску на березі Дністра стояли трикутником три криниця з "журавлем", які називали "*мазепиними*". Імовірно їх зробили козаки за давнім молдавським й українським звичаєм на спогад про душі померлих близьких та поважних людей. Таким чином вшановувалася й увіковічувалася пам'ять про них[39].

14 жовтня 1937 р. Уряд УНР в еміграції ухвалив рішення про встановлення знаку гідності Голови Української Держави – ланцюга до клейноду гетьмана Івана Мазепи. З приводу цього надходили привітання від різних осередків еміграції, громадських організацій, церковних і громадських діячів, в тому числі і від Товариства вояків бувшої Армії УНР у Румунії за підписом Г. Порохівського, Д. Ліницького, Д. Ігнатенка, Г. Власюка та Д. Геродота[40].

Отже, міжвоєнна політична українська еміграція у Румунії пам'ятала про

події початку XVIII ст., шанобливо ставилася до вітчизняної історії та її відомих постатей. Заходами еміграції влаштовувалися урочистості, присвячені ювілеям Івана Мазепи, українсько-шведського союзу, виголошувалися доповіді на історичні теми, здійснювалися дослідження питання про перебування гетьмана на території Румунії. Особливо вагомими у цій справі були студії Василя Трепке. Перспективними, на наш погляд, є дослідження питання про діяльність Української спілки імені Івана Мазепи у Празі та її осередків у країнах Європи, Америки та Китаю.

---

[1] Резакевич К. Про могилу Івана Мазепи // Київська старовина. – К., 1995. – № 3. – С. 49-52; Ричка В. У пошуках поховання гетьмана [Мазепи] // Київська старовина. – К., 1995. – № 3. – С. 54-55; Гнатюк М. Емігрантська доля Мазепи: Іван Мазепа в українській емігрантській літературі // Іван Мазепа та його доба. Матеріали міжнард. наук. конф. – Ужгород, 2001. – С. 67-74; Мазепиана в дослідженнях вчених української діаспори XX ст. // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 217-219; Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К., 2004. – 602 с.; Рендюк Т.Г. Гетьман України Іван Мазепа – Молдова та Румунія. – Бухарест, 2008; *Він же*. Гетьман Іван Мазепа: українсько-молдавсько-румунські шляхи. – Чернівці: Букрек, 2009 та ін.

[2] Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище . – К.: Інтел, 1994. – 259 с.; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – С. 123-125; Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі // Україна крізь віки. – Т. 15 – К.: Альтернативи, 1999. – С. 189-197; Політична історія України. XX століття: У 6 т. – Т. 5: Українці за межами УРСР (1918-1940) / Керівник тому В.П. Трощинський. – К.: Генеза, 2003. – 720 с. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.). – К.: МП "Леся", 2006. – 671 с.;

[3] Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 187 с.; Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади та умови перебування (1919-1924 рр.) / Інститут історії України НАН України. – К., 1999. – С. 251-302; Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження: У 3 ч. – Ч. II. Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). – К., 2000. – С. 216-225; Срібняк І.В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.). – К.: КДЛУ, 2000. – 280 с.

[4] Власенко В.М. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919-1923 рр.) // Україна дипломатична: наук. щорічник. – К., 2007. – Вип. VIII. – С. 176-217; *Він же*. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції // Сумська старовина. – 2008. – № XXV. – С. 76-84.

[5] Власенко В.М. Філія Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки // Література та культура Полісся: Збірник. – Вип. 38. Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2007. – С. 160-

160-170; *Він же*. Перша конференція української еміграції в Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) // Українознавство – 2008. Календар-щорічник. – К., 2007. – С. 172-178; *Він же*. Листування К. Мацієвича з С. Петлюрою 1920-1923 рр. як джерело з історії української еміграції в Румунії // Сумська старовина. – 2009. – № XXVI-XXVII. – С. 199-206.

[6] Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2001. – С. 78-82; Власенко В.М. Кость Мацієвич: штрихи до портрета // Вісник Львівської комерційної академії. Сер. Гуманітарні науки. – Вип. 4. – Львів, 2002. – С. 67-78; Він же. Агроном і дипломат. Штрихи до біографії Костя Мацієвича // Політика і час. – К., 2002. – № 10. – С. 78-86; Табачник Д. Українська дипломатія: нариси історії (1917-1990 рр.). – К.: Либідь, 2006. – С. 278-297; Єпик Л.І. К.А. Мацієвич – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 125-135; Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920-1923 рр.) / Упоряд., авт. вступ. ст. В.М. Власенко. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2009. – 128 с. та ін.

[7] Власенко В.М. До історії української еміграції в Румунії: Юрій Русов (за матеріалами Національного архіву Чеської Республіки) // Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Т. 19 (у 2-х кн.). Тематичний випуск: "Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація". – Кн. ІІ. – Ч. 1. – К., 2009. – С. 350-359; *Він же*. На ниві науки і мистецтва (до біографій Юрія Русова та Наталії Геркен-Русової) // Пам'ятки: археографічний щорічник / Держкомархів України; УНДІАСД. – К., 2009. – С. 212-236.

[8] Сидоренко Н. Вказ. праця. – С. 220-224.

[9] Трепке В. Гетьман Іван Мазепа та Українська еміграція (З нагоди 300-літніх роковин його народження) // Тризуб. – Париж, 1932. – № 12. – С. 7.

[10] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (*далі* – ЦДАВОВУ), ф. 3696, оп. 2, спр. 259, арк. 19.

[11] Там само, спр. 7, арк. 334; Геродот Д. Свято об'єднання // Трибуна України. – 1923. – № 5-7. – С. 176.

[12] Трепке В. Гетьман Іван Мазепа та Українська еміграція (З нагоди 300-літніх роковин його народження). – С. 8.

[13] ЦДАВОВУ, ф. 3696, оп. 2, спр. 7, арк. 428.

[14] Д[митро] Г[еродот]. В Румунії. Могила гетьмана Івана Мазепи // Тризуб. – 1926. – № 18. – С. 27.

[15] Хроніка. В Румунії. Д.Г. Свято незалежности в Румунії // Тризуб. – 1927. – № 8. – С. 25-27.

[16] Геродот Д. В радісні дні (листи з Румунії) // Тризуб. – 1928. – № 12. – С. 20.

[17] Хроніка. З життя військового Т-ва. Вінок на могилу Карла XII // Тризуб. – 1930. – № 13. – С. 28.

[18] Галин М. Могила Гетьмана Мазепи // Тризуб. – 1930. – № 18. – С. 14-15.

[19] Поперешній В. Про могилу гетьмана Мазепи // Тризуб. – 1930. – № 40. – С. 14-15.

[20] Центральний державний архів громадських об'єднань України (*далі* – ЦДАГОУ), ф. 269, оп. 1, спр. 326, арк. 16-17.

[21] Там само, арк. 5, 6, 16; Іванис В. Стежками життя (спогади). – Кн. V. На чужині. – Новий Ульм, 1962. – С. 52-55.

[22] Хроніка. В Болгарії. Вечір пам'яти гетьмана Івана Мазепи та композитора

М.Лисенка // Тризуб. – 1932. – № 17. – С. 14; Хроніка. В Болгарії. Свято пам'яти гетьмана Івана Мазепи // Там само. – № 20. – С. 24.

[23] Х. Академія у Французькому Товаристві Українознавства з приводу 300-ліття дня народження гетьмана Івана Мазепи // Тризуб. – 1932. – № 25-26.- С. 19-20; Святкування 300-ліття дня народження гетьмана І.Мазепи в Парижі // Там само. – № 32. – С. 13-17.

[24] Хроніка. В Чехословаччині. Святкування ювілею гетьмана І. Мазепи в Ржевницях // Тризуб. – № 32-33. – С. 40-41.

[25] ЦДАГОУ, ф. 269, оп. 1, спр. 238, арк. 45. Див. також: Дорошенко Д. Мазепа в історичній літературі і житті // Мазепа. Збірник. – Варшава, 1938. – Т. 1. – С. 3-34.

[26] Славінський М. Мазепа на переломі // Тризуб. – 1932. – № 12. – С. 2-5.

[27] Трепке В. Гетьман Іван Мазепа та Українська еміграція (З нагоди 300-літніх роковин його народження). – С. 7.

[28] Трепке В. Сліди і пам'ятки гетьмана Івана Мазепи в Румунії // Тризуб. – 1932. – № 36. – С. 3-10.

[29] *Див.*: Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / Авториз. пер. з франц. і передмова М. Рудницького; Упоряд. Л.Ю. Копань. – К., 1991. – 316 с.

[30] Про образ І. Мазепи у світовій літературі *див.*: Крупницький Б. Гетьман Мазепа в освітленні німецької літератури його часу // Записки чина св. Василія Великого. – Жовква, 1932. – Т. 4. – С. 292-316; Вергун І. Гетьман Іван Мазепа у французькому мистецтві, літературі, енциклопедіях, історіографії (частина 1) // Визвольний шлях. – 1967. – № 12. – С. 1376-1383; Господин А. Мазепа у світовій літературі. – Вінніпег, 1987 та ін.

[31]Трепке В. Пам'яти гетьмана Івана Мазепи (з нагоди 300-ліття його народин) // Історичний календар-альманах календар "Червоної калини" на 1933 рік. – Львів, 1933. – С. 1-4.

[32] Бантыш-Каменский Д. История Малой России. – М., 1842. – У 3 т. – Т. 2. – С. 124.

[33] Костомаров Н. Мазепа: Истор. монография. – М., 1882. – С. 438-439.

[34] Маркевич Н.А. История Малороссии. – М., 1842-1843. – У 5 т. – Т. 2. – С. 505.

[35][Барсуков О.П.] Допрос Григория Герцика об участии его в измене Мазепы // Киевская старина. – 1883. – Т. 5. – № 3. – С. 595-610.

[36] Трепке В. На розшуках за могилою Гетьмана Мазепи // Історичний календар-альманах календар "Червоної калини" на 1933 рік. – Львів, 1933. – С. 18-21; Див. також: В.А. [Антонович В.] Мазепа. Молдавские сведения о месте погребения и могиле его // Киевская старина. – 1885. – Т. 12. – № 7. – С. 501-505; Кревецький І. Могила Івана Мазепи // Стара Україна. – 1924. – № 6. – С. 86-87; Резакевич К. Про могилу Івана Мазепи // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 49-52; Ричка В. У пошуках поховання гетьмана // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 54-55 та ін.

[37] Трепке В. Паломництво на могилу Гетьмана Мазепи // Історичний календар-альманах календар "Червоної калини" на 1933 рік. – Львів, 1933. – С. 21-24.

[38] Він же. На розшуках за могилою Гетьмана Мазепи // Там само. – С. 20.

[39] Він же. Паломництво на могилу Гетьмана Мазепи // Там само. – С. 24-25.

[40] Із привітань, надісланих Урядові Української Народної Республіки з нагоди оголошення Універсалу в справі встановлення знаку гідности Голови української держави // Тризуб. – 1938. – № 4-5. – С. 15.